

Angyali élet a földön

Eszménykép és gyakorlat a korai szerzetességben

1977-ben született Budapesten. A Tan Kapuja Buddhista Főiskolán és a thesszalóniki egyetem teológia szakán szerzett diplomát. Ortodox lelkész. — Írása előadásként elhangzott a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Bibliatudomány Tanszéke által „Angyalok a Szentírástól a bibliodrámaig” címmel 2010. április 30-án rendezett szimpóziumon.

Keresztelő Szent János és Oszlopos Simeon

Van egy ikontípus az ortodox keresztény művészetben, amelyet úgy neveznek: a Puszta Angyala. Keresztelő Szent Jánost mutatja, amint a kopár hegyháttól övezett sivatagi tájon áll, arcát az aranyszínben izzó ég felé fordítva. Inas testét szőrcsuha és redőzött köpeny fedi, szakála és haja zilált csimbókokban hull a mellkasára, de hátából ezüstösen derengő angyalszárnyak nőnek.

Keresztelő János alakja az első szerzetesek számára a remete mintaképe volt: sokat nem lehetett tudni róla, csak azt, hogy magányosan élt a pusztában, teveszőr-csuhát hordott, étele sáska és vadméz volt, úgy hirdette nem szűnő hévvel, a régi próféták módjára a közelgő ítéletet és Isten Országát. Különös lény, kilóg a földi teremtmények közül, de az égiek karaiból is: nem madár, hogy szárnya legyen, nem is vadállat, hogy szőr borítsa, sem ember, sem csúszómászó, nem mitikus sárkány vagy hagymázás álomban látott démon, de nem is angyal. Évszázadokkal a halála után egy másik, első pillantásra alighanem hozzá igencsak hasonló aszkétát, az évtizedekig egy oszlop tetején gunnyasztó Simeont jellemezték azzal a meghökkentő mondattal, hogy „földi angyal és mennyei ember” volt. E néhány szóban pedig minden benne van, amit róla gondoltak, s amilyenek látták: az emberi léptéket átlépte, túlhaladt rajta — de az égben, az angyalok közt is ember tudott maradni. A határvonal, mely rendszerint megosztja tudásunkat és képességeinket, elválasztva bennünk a földit és evilágit a mennyeitől és a túlnantól, benne megszűnt; átjáró lett, híd és kötelék. Bennünk általában az emberi megmarad emberinek, az égi pedig éginek — ezért is nem találunk utat az egyiktől a másikig, s nem vagyunk képesek arra, hogy álmainkat és ideáinkat a valósággal összeegyeztessük. Benne, valami furcsa kegyelemnek köszönhetően a tulajdonságok mintegy kicserélődtek: ami emberi, az égivé, csaknem testetlenné vált, és ami égi, megtestesült és emberi lett. Nem tagadja meg sem az embert, sem az angyalokat: a testnek angyalszárnyat ad, vagy az angyalszárnyak testet: alighanem ebben rejlik a sivatagi atyák derűs és kérlelhetetlen realizmusa.

*

Az első remetéék

Erős a gyanúm, hogy a ma közkeletű felfogással ellentétben az első remetéék, pusztába vonuló szerzetesek, vagy ahogy nevezni szokás őket: a sivatagi atyák a legkevésbé sem lehettek a valóságtól elrugaszkodott fantaszták, vagy az élet nehézségeitől menekülni vágyók — épp ellenkezőleg. Noha nincsenek közvetlen tapasztalataim róla, de el tudom képzelni, hogy ha valaki heti három lépénykenyéren,

némi zöldségféléen és állott vízen él éveken át a sivatagban, az aránylag gyorsan képes kiölni az emberből bármiféle fellengzős idealizmust. A sivatagi atyákról szóló történetek és tanítások betűrendes gyűjteményét, az *Apophthegmata Patrum*ot olvasgatva is sokszor támad az az érzése az embernek, hogy akik kellő elszánás, humor és realitásérzék híján próbálkoztak meg a pusztai élettel, bizonyára hamar visszakoztak. Az imádság, a kétkezi munka, a virasztások, a böjt, az önmegtartóztatás, a tűző nap és a kunyhóban töltött órák unalma minden bizonnyal gyors és biztos módszert kínáltak az illúzióktól mentes önismeretre. Az emberi természet korlátai, a psziché működésének jellegzetességei, és egyáltalán: a személység pozitív és negatív vonásai mind felnagyítva és kiélezve jelenhettek meg a sivatagi hétköznapiakban. Mindennek elviselésére pedig nemigen kínálkozhatott más lehetőség, mint a türelem, alázat és szeretet haladéktalan kiművelése, és az isteni gondoskodásba vetett határtalan bizalom. Az erények és vétkek sora elvont erkölcsi fogalmakból igen gyorsan kézzelfogható valósággá szilárdult a szerzetesek számára, mint ahogy az Evangélium szavainak értelmezését, és a bonyolultnak tűnő teológiai tételek igazságát is a bőrukön tapasztalhatták. Krisztus emberi és isteni természetének egységéről vitatkozni a teológiai iskolákban és könyvtárak fóliánsait böngészve bizonyára roppant magasrendű elfoglaltság lehetett, de ha valakik, akkor ezek a rongyos sivataglakók tisztában voltak vele, hogy a hittételekben az üdv és az Isten megismerésének mélységei vannak elrejtve: mert ha Jézus nem volt a legteljesebb mértékig Isten és ugyanennyire ember, úgy az ő pusztai erőfeszítéseiknek sincs az égvilágon semmi értelme. Teológiájuk nem elméleti, hanem praktikus; nem tételes, hanem drámai. E kifinomult realitásérzék figyelembevételével pedig elgondolkodtató, hogy a szerzetesek küzdelmeik célját egy furcsa, és számunkra eléggé elvontan csengő szókapcsolattal fejezték ki, amikor azt mondták, a monasztikus élet értelme a *biosz angelikosz*, vagyis az *angyali élet* megvalósítása.

A mai emberben ez alighanem némi visszatetszést kelt: hogyan is lehetne az angyalok éterien tiszta, fennkölt létmódját — ha csakugyan vannak ilyesfajta lények — azonosítani, vagy akár csak egy lapon említeni a verejtékben fürdő, férges, éhes és bárdolatlan szerzetesekével? Mi köze lehet az egyiknek a másikhoz? Hiszen az angyalok láthatatlanok, míg a remeték bizonyára még büzlöttek is a füledt afrikai éghajlaton. Hogy lehet összeegyeztetni ezt a kettőt: a testetlenség és a nehézkesség emblematikus figuráit?

*

Angyalok Az atyák „angyali élet”-fogalmának megértéséhez a legnyilvánvalóbb akadály mindjárt az, hogy már magát az *angyal* szót sem igen értjük. Mintha nyelvünkéből észrevétlenül kikoptak volna azok a szavak, amelyek meghatározó jelentőséggel bírtak a korábbi nemzedékek számára. A nyelv szövete sűrű lett, és nem akad már hely

benne olyan szavaknak, melyek a többinél valahogy tágasabbak és több teret igényelnek — mint amilyen a „lélek”, a „szellem” vagy épp az „Isten”. Ezek persze általában a legkevésbé egyértelmű szavaink is, márpedig a mai gondolkodás bizalmatlan minden olyan dolog iránt, amit nem lehet definíciókkal kipányvázni. Épp ilyen szavunk az angyal is; ezért kissé vonakodva mondjuk ki, és voltaképp tanácstalanok vagyunk a tekintetben, mit is kéne értenünk alatta. A költők néha még hivatkoznak rájuk, de inkább csak a szimbolikus beszéd kényszere miatt: nyelvükben az angyal sokszor nem több a formát nyert, testet öltött semminél.

Az első szerzetesek és az ősegyház keresztényei igencsak másképp voltak ezzel. Elképzeltetlenség tartották volna — némiképp joggal —, hogy a vasra vert Péter apostolt a börtönből egy szimbólum szabadította volna ki. Ezzel szemben az ősegyház krónikája, az Apostolok Cselekedeteinek könyve határozottan állítja, hogy az apostolért küldött követ (hisz végül is ezt jelentené az *angelosz* szó) sugárzó, mennyei lény volt, és ugyanilyen magától értetődően jegyzi fel azt, hogy a bíróság elé hurcolt és halálra ítélt első diakónus, István arca elítélésekor „olyan volt, akár egy angyal arca” (ApCsel 6,15) — ami legalábbis sejtetni enged, hogy határozott elképzelésük volt az angyalok vonásairól.

„...mint egy angyal”

¹Lásd például *Historia Monachorum in Aegypto* 2.1, 6.2, *Apophthegmata Patrum* 797 (Egyszerű Pál 1.), 867 (Sziluanosz 12).

Ez a szófordulat később is vissza-visszatér a sivatagi atyákról szóló történetekben: nemegyszer olvassuk azt, hogy egyik vagy másik szerzetes olyannak látja társát, „mint egy angyalt”.¹ Ezen rendszerint azt értik, hogy az illetőn valami nem evilági fény árad szét, hogy ragyog, nem is csak képletesen, hanem a szó szoros értelmében, mint a szentek arcai az ikonokon. Ezt, ha csodálták is, de félig-meddig természetesnek vették, hiszen maga az Úr ígérte meg, hogy a feltámadás után a választottak mind úgy élnek, „mint az angyalok az égben” (Mk 12,25), márpedig az angyali élet az arra érdeemesekben már a síron innen is kezd alakot öltetni. A szentek teste ugyanúgy nem ismer romlást és tisztátalanságot, mint az angyaloké, következésképp olykor, ha Isten is úgy akarja, felizzik a Szentlélek lehetőségétől, akár az égő parázs. A kissé skolasztikus ízű vitát, hogy tudniillik a mennyei lények vajon testi avagy testetlen létezők, a korai szerzetesség nem annyira elméleti, mint inkább praktikus oldalról közelítette meg: ha találkoztak velük, úgy nem lehettek teljesen alak és forma nélküliek, de ugyane találkozások során arról is meggyőződhetek, hogy az angyali test semmiképp sem azonos az emberivel. Sejthető, hogy manapság azért is nem tudunk dűlőre jutni az efféle kérdésekben, mert a testről és szellemről egészen más fogalmakkal rendelkezünk, mint a sivatagi atyák, így hasztalan próbáljuk az ő tapasztalataikat a mi elméleteinkhez igazítani.

Az angyalok ismerete

Ha tehát a szerzetesek több-kevesebb biztonsággal azonosítani tudták az angyali ragyogást, úgy hihető, hogy valamiképp ismerniük is kellett őket. Olyan emberekről van szó, akik nem voltak naivak a földi hatalmasságokat illetően sem; kormányzókról, előke-

lősegekről, befolyásos egyházfikről is pontosan tudták, kicsodák, és rendszerint nem haboztak kerülni őket. Nem kevésbé voltak óvatosak a túlvilági hatalmakkal szemben sem: az olcsó vásári csodatételeket megvetették, és elég aggályosak voltak a tekintetben, hogy ne üljenek fel az önmagát a pusztában jobb híján képzelgésekkel szórakoztató elme szemfényvesztéseinek. Mint később látni fogjuk, az angyalok mindig szívesen segítették a remetéket, de rendszerint úgy, hogy tevékenységük észrevétlen maradjon, a visszautasítást elkerülendő; a tapasztaltabb szerzetesek pedig meghagyták tanítványaiknak, hogy se angyali, se pedig démoni jelenségeknek ne tulajdonítsanak jelentőséget, mert így könnyen elveszíthetik azt, ami ezeknél fontosabb: értelmük éberségét és szívük nyugalalmát. Evagriosz Pontikosz egy helyütt elismeréssel említi azt a sivatagban vándorló szerzetest, akit két angyal kísért jobb és bal felől, ám ő egyiket sem méltatta figyelemre; így kell tennie mindenkinek, aki nem akar saját önteltségének csapdájába esni.² Az, hogy a pusztába visszavonult atyákról szóló történetekben mégis újra meg újra angyalokról olvasunk, két dolognak köszönhető: egyrészt annak, hogy ezekben a gyűjteményekben a legkiválóbb szerzetesek kerültek megörökítésre, másrészt pedig annak, hogy a sivatagban nem az angyal volt a ritkán látott vendég, hanem az ember.

²Az imádságról, 112.

A sivatag lakói

A sivatag, amit az anakhóréták lakhelyül választottak, korabeli szemmel nézve nem az emberek felségterületéhez tartozott, hanem a civilizált világon kívül eső hatalmak: démonok, fenevadak és angyalok birodalma volt. Itt éltek azok, akik nem tartoztak az államrendhez, nem fizettek adót, nem kötötte őket hivatal és szokásjog: a holtak szellemei, a haramiák, és különféle, a divatból kiment mitikus bestiák — efféle illusztris társaságba kerültek a remeték, mint-hogy ők maguk ugyanilyen besorolhatatlanok voltak. Ha nagyritkán megpillantotta őket egy utazó, az első néhány pillanatban nem mindig tudta eldönteni, az itt felsoroltak közül melyikkel is van épp dolga; és az sem biztos, hogy kétsége a közelebbi ismeretség után maradéktalanul eloszlott.

A remeték segítői

Az angyalok tehát ennek az ember-nem-járta világnak a lakói — és akinek megadatott, hogy leüljön a sivatagban akár csak néhány percre is egyedül, az ma is megérezheti jelenlétüket. (Ha pedig hosszabb időre marad egymaga, a kevésbé barátságos lakókhöz is lehet szerencséje.) A szerzetesekről szóló történetekben is legtöbbször szíves vendéglátók benyomását keltik, akik gondot viselnek a náluk időzőkre. Az atyák életének egyik legnevesebb kutatója, Lucien Regnault összeszámolta, hogy az *apophthegmák*ban több mint ötven esetben találkozunk angyalokkal, akik remeték segítségére sietnek — a segítségnyújtás lehető legkülönbélebb módjait számítva ide a lelki támasztól a szó szoros értelmében vett fizikai támogatásig. Rendszeresen a démonok és démoni gondolatok leküzdésében nyújtanak

³*Apophthegmata Patrum*, (Antal, 1). (A továbbiakban AP, lásd A Szent Öregek Könyve. Ford. Baán István. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 2001.) Érdekes, hogy a szöveg szerint az angyal Antalra hasonlított: felbukkan időnként ugyanis az az elképzelés, hogy az ember őrangyala az ember képmása is — vagy fordítva. Amikor Péter apostol kiszabadul a börtönből, háza népe nem hisz a szemének, és azt gondolja, őrangyala jelent meg (ApCsel). A szír keresztények is gyakran képmásnak írják le az angyalt, és amikor Máni, a manicheizmus alapító-prófétája látomásban mennyei kinyilatkoztatást kap, az őt tanító mennyei lényt „ikernek” nevezi. A makáriوسي homiliák egyik tanítása szerint a belső ember, amely eredendően angyalhoz hasonlít, szándéka és tettei szerint angyalhoz vagy állatokhoz is hasonulhat (Hom. 7,7.).

Pakhómiosz a reguláját angyaltól kapta

segítségét, de az is előfordul, hogy az egyik abbának angyal adja meg egy bibliai szakasz helyes értelmezését, amellyel sehogyan sem tud zöldágra vergődni. Zaklatottságaik közepette megnyugtatják a szerzeteseket, kétségeiket eloszlatják, és lelküket a halál küszöbén átsegítik. Más alkalmakkor természetfeletti fénnel kísérik őket éjszaka — „nehogy lábadat kőbe üssed, nem szunnyad el a te őriződ”, ahogy a zsoltár mondja —, utat mutatnak az úttalan sivatagban, vagy táplálékkal erősítik meg az elcsigázottakat. Palladiosz útítársát például borral és forró, friss kenyérral örvendeztetik meg, az agg Mózes abbát pedig, az egykori útonállót, lépesmézzel táplálják. Ezekben az esetekben Isten küldöttei ők, akik égi támaszt kínálnak azok számára, akik minden földi támaszt elvetettek maguktól. Mintha ez is az angyali élet fogalmához tartoznék: a sivatagban az atyák részt vesznek az angyalok életében. Azért-e, mert Isten így akarja, vagy azért, mert az angyali életért küszködő szerzetesekben fölismerik kisebb testvéreiket — akik a harcok és hányattatások közepette majd náluk is nagyobbakká lesznek —, a beszámolókból mindenesetre azt látjuk, hogy az angyalok mindig az ember mellé állnak, még hozzá megindító tapintattal.

Amikor pedig végképp tanácstalanság lesz úrrá a pusztába elvonultakon azt illetően, hogyan is lehetne beteljesíteni az angyali élet mértékét itt, a földön, maguk a mennyei lények igyekeznek emberi léptékre szabni az angyali életvitelt. Emblematis, hogy mind a magányos remeteség, mind a közösségben élt monasztikus élet kezdeteinél a hagyomány szerint angyalok állnak, megadva az emberek számára követendő mintát. Az *Apophthegmata Patrum*ban mindjárt a legelső történet, amely Antal abbáról, az egyház emlékezetében elsőként számon tartott szerzetesről szól, elbeszéli, mint segítette ki az atyát szorult helyzetéből egy égi küldött: „Amikor egyszer a pusztaságban ült a szent Antal abba, csüggedtség és egészen sötét gondolatok kerítették hatalmukba. Akkor így szólt Istenhez: »Uram, üdvözülni szeretnék, gondolataim azonban nem engedik. Mit tegyek szorongatásomban? Hogyan fogok üdvözülni?« Amikor egy kicsit eltávolodott kunyhójától, Antal megpillantott valakit, aki rá hasonlított: ült és dolgozott, aztán felkelt munkájától és imádkozott, majd ismét leült és kötelet font, csakhamar azonban újból felállt imádkozni. Az a valaki az Úr angyala volt, akit azért küldött, hogy Antalt helyre tegye, és biztos útra vezesse. És hallotta, hogy az angyal azt mondta: »Így tegyél, és üdvözülni fogsz!« Amikor ezt meghallotta, öröm és bátorság töltötte el. Így tett tehát, és üdvözült.”³

A közös életrendet követő — görögül *koinoboion*, latinul *cönobita* — szerzetességet és a monostori életet megszervező Pakhómioszról szintén azt találjuk, hogy angyal adja át neki a bronztáblácskára rótt *regulát*, a szabálygyűjteményt, melyhez a testvéreknek igazodniuk kell. Bizánci freskókon ezt a híres jelenetet számtalanszor megfestették, még hozzá úgy, hogy a Pakhómioszhoz megjelenő angyal

maga is szerzetesi csuhát visel. (Nem véletlenül hívják keleten a szerzetesi öltözéket, ezt az egyszerű, lenvászonból vagy gyapjúból készült köntöst „angyali öltözet”-nek. A *szkhéma* szó emellett érdekes kettős jelentéssel is bír: egyszerre jelent „öltözéket” és „alakot”.) A szerzetesi ruházat felöltése már a legkorábbi időktől jelentőség-teljes aktusnak számított, amelyet egyfajta avatási szertartás kísért. A megváltást ugyanis a régi keresztények kettős folyamatként értették meg, amely egyrészt az őember levetkezéséből, halálából, másrészt az új, romolhatatlan test, az új teremtés felöltéséből áll: erre utal a szerzetesi ruha, amely e mennyei öltözet, az új létforma megjelenítője. Ha pedig a sivatagi atyák elnyűtt köpönyegét — Pambó abba szerint ennek olyannak kell lennie, hogy ha a remete kihajítja a kunyhó elé, három napig se nyúljon érte senki — ilyen égi adománynak látták, úgy el kell fogadnunk, hogy a korabeli keresztények számára a negyedik-ötödik századi Szíria, Palesztina és Egyiptom kietlen pusztaságai a láthatatlan lények mellett látható, bár kissé ütött-kopott angyalokkal népesültek be.

*

Angyali élet

„Sok atyát láttam, aki angyali életet élt” — mondja Palladius a *Historia Lausiaca* előszavában. De miben is áll ez az angyali élet, hogyan lehetne megragadni?

Mivel mi magunk alighanem jóval több tapasztalattal rendelkezünk az emberi életet illetően, talán a legbiztosabb, ha megpróbálunk magukra a sivatagi atyákra hagyatkozni ebben a kérdésben, megvizsgálva a különbséget az ő életről vallott felfogásuk és a sajátunké között. Ilyesfélét javasolt Aranyaszájú Szent János is: „A szerzetesek tetteikkel bizonyítják azt, amit mi, az igaz tanítás iránti szeretettől vezéreltetve szavakban igyekszünk tanítani. Ne pusztán kinézetüket tekintsük, vagy azt, milyen nyelvet beszélnek, miközben erényes életük fölött elsiklunk; inkább vizsgáljuk meg gondosan az angyali életet, amelyet élnek.”⁴

⁴Katekézis, 8,4.

Annak alapján, amit ránk hagyományoztak, és mindabból, amit a ma élő szerzeteseknél láthatunk — mármint azoknál, akik valóban monasztikus életet vállalnak —, talán úgy körvonalazható az angyali élet fogalma, mint lassú átalakulás, földi szokások helyett égi példákhoz igazodva.

A személyiség cellája

A lélektan az unalomig ismétli és bizonyítja, hogy személyiségünknek legalábbis a felépítménye jobbra öntudatlanul elsajátított viselkedési minták, reakciók, tudatküszöb alatt rögzült beidegződések rendszere, amelyek egy nehezen felfejthető, és többnyire bosszantóan makacs struktúrát alkotnak: ez, és sajátos lelki világunk kettőse alkotja azt, amit rendszeren „önmagunknak” nevezünk. Mármost a sivatagban éppen ezeknek a mintáknak nincs semmi értelmük, lévén az ottani életvitelre egyszerűen nincs adott kód, kéznél lévő válaszreakció. A tárgyak és szokások, emlékek és történetek, amelyek biztonságérzetet adnak, megszilárdítják a személyiséget, s

egyúttal mintegy ki is pányvásszák a világhoz, itt egész egyszerűen jelentőségüket veszítik. Az újonnan a pusztába érkező szerzeteseknek adott alapvető tanácsok egyike például az volt, hogy semmi szín alatt, semmilyen ürügyre hivatkozva ne hagyják el a cellájukat, vagyis azt a szegényes kunyhót, melyet lakhelyül választottak. Odabent imádkozhattak és dolgozhattak, fekvé, állva, ülve tetszés szerint, de — mint mondták — az üdvös az, ha nem lépnek ki onnan. A napok és éjszakák lassú váltakozásának egyhangúságában így hamar ráébredhettek, hogy milyen fokig meghatározza az embert a világ, amelyben él; és hogy semmire sem jutnak, amíg le nem győzik a világot — no nem kívül, hanem önmagukban. Mert hogy a „világ”, amelytől menekültek — erre vonatkozna az *anakhó-részisz* szó, amelyből az első remeték közkeletű elnevezése, az *anakhóréta* eredt —, egyszerűen követte őket a cellába, hiszen ők maguk hozták be oda, lelkük hozományaként. A cella ezért a csöppet sem kényelmes vagy kellemes önismeret helye: nem véletlenül hasonlították ahhoz a babiloni tüzes kemencéhez, amelyben a boldog emlékű ószövetségi ifjakat kínozták. Ahogy azok a lángokban álló kemencét, úgy a szerzetesek sem hagyhatták el a szűk cellát, bár őket a tűz nem éppen kívülről, inkább belülről gyötörte: odabent kellett megvárniuk — ha meg tudták —, amíg az isteni kegyelem harmata le nem hűti a forrongó lelket.

A belső sivatag

Az „én” ilyenkor ösztönösen kapaszkodókat keres, akár kívül, akár belül; tárgyakat, melyekben az elme támasztékra lel, legyenek azok könyvek, szerszámok, feladatok, vagy gondok és gondolatok. A szerzetesi élet pedig szorgosan igyekszik mindezekről megfosztani: a változatos étkek helyett kenyeret és vizet, a számos elintézni- és tennivaló helyébe monoton kétkezi munkát, a szavak és gondolatok sokfélesége helyett pedig néhány rövid imát és zsoltárverset ajánlva cserébe — később pedig még ennyit sem. Amit mi szükségletként ismerünk, arról a sivatagban hamar kiderül, hogy luxus, és nem is elsősorban a testnek szükséges az úgymond „létfenntartáshoz”, hanem az ének, önmaga megalkotásához. Az aszkézis a belső sivatagba vezet el az embert, ahol létezni tanítja támasztékok, ügyesen megszerkesztett tárgyi és pszichológiai védművek sokasága nélkül. Nem csoda, hogy ebben néhányan eszüket veszítették, mások sürgősen visszatértek a városba, esetleg a szerzetesi élet valamely szelídebb — de a mi szemünkben még így is elég kemény — formájához. És voltak olyanok is, akik mindezt elviselték és általa újjászülettek, mert megtanulták Istenre bízni magukat, mint a vadak és az angyalok.

*

Helyes aszkézis

Ma mindebből inkább a tagadást és a lemondást vesszük észre, ami rögtön mutatja azt is, hogy mi magunk mennyire függünk a körülményektől és meggyőződéseinktől. A helyes aszkézis azonban valószínűleg nem testi és szellemi nyomorékokat termel, hanem kiengesztelt embereket: Ammun tanítványairól jegyezték fel,

⁵AP, 171 (Benjámín 4).

hogy derűjükről azonnal rájuk lehetett ismerni. A haldokló Benjámín abba Pál apostol szavaival búcsúzik tanítványaitól: „Ezt tegyetek, és üdvözülhettek: *Mindig örüljetek, szüntelenül imádkozzatok, adjatok hálat mindenért!* (1Tessz 5,16–17).”⁵ A sivatagi atyák számára az önmegtartóztatás inkább lehetőségként kínálkozott: az evilági minták és szokások helyébe alkalmuk nyílt isteni mintát állítani. A mondásaikat és cselekedeteiket megőrző gyűjtemények pontosan ezt a célt szolgálták: praktikus és könnyen megjegyezhető kalauzként szolgáltak a pusztában való lelki és szellemi túléléshez. Nem állt ugyan rendelkezésükre gyermekkortól elsajátított rutin és szűk ösvényen való előbbre jutáshoz, de ott voltak nekik mintaképpül a szentek és az angyalok. Rájuk figyelve lehetett megérteni az evangéliumi élet lényegét, s ahogy a Biblia sem csupán tiszteletreméltó könyvet, hanem életmódot jelentett, úgy az angyalok utánzása is konkrét mozzanatokban nyilvánult meg.

Mennyei hierarchiák és angyali seregek

A szellemi univerzum lakóiról úgy tartották, hogy az emberi nemmel ellentétben nincsenek kiszolgáltatva a körülményeknek és kívánságaiknak, tehát nem uralja őket szükség és kényszer, mivel nem munkál bennük a tagadás szelleme. Az angyali létezésből eszerint hiányzik az életért való aggodalom, amely áthatja a földiek napjait: görcsös ragaszkodás és félelem nélkül vannak. Egyesek szerint még az anyagi világ előtt, mások szerint azzal együtt lettek megteremtve — ami szempontunkból mindegy is —, de mindenképp szoros közösségben élnek mind a lenti világgal, mind pedig Istennel. A bukás után emberek, helyek, országok őrzését is feladatul kapták, mármint azok, akik nem tartottak a lázadó angyallal, bizonyos Luciferrel, akit vagy az ellentmondás fiaként (ezt jelenti a héberből eredő „sátán”), vagy a „megosztóként” (görögül: *diabolosz*) emlegettek. (E lázadókából jött létre a hagyomány szerint a szerzeteseket különösen is bosszantó démonok undok nemzetsége.) Egyesek, mint ál-Dionüsziosz Areopagitész, mennyei hierarchiákról beszélnek, ahol az angyalok különböző rendjeinek feladata, hogy az isteni fényt és bölcsességet közvetítsék az Teremtő forrástól távolabb lévők felé: ennek az égi rendnek a folytatása és mása a földön az egyházi hierarchia. Ha a mennyei világot Isten udvartartásaként írják le, akkor az angyalok az abban szolgáló lelkek; ha pedig kozmikus templomként, akkor a mennyei liturgia kántorai és szolgáltatói. Amikor harcmezőnek és csataternek tűnik a föld, ahol a jó és rossz végzetetlen küzdelme zajlik, angyali seregekről írnak, melyeknek fővezérük is van, az állig fölfegyverzett Mihály arkangyal és Gábrriel. Számptalan templomot ajánlottak a védelmükbe, és megannyi freskó és táblakép szereplői. (Ami az ikonográfiában elmaradhatatlan szárnyakat illeti, azt alighanem a szárnyas Niké istennőtől örökölték, mert a Szentírás ezeket nem említi. A bizánci udvari költő, a szintén angyali nevet viselő Mikhaél Pszellosz viszont úgy véli, ábrázolásai az emberi arc értelmes, szellemi természetük jelölésére, míg a szárnyak az Istenhez való fölemelkedés

jelzésére szolgálnak.) Mindezek mellett az egyházi szerzők mégis többnyire a Bibliában foglaltakból indulnak ki, amikor az angyalok világát kutatják: azokból az ószövetségi látomásokból, amikor a próféta Isten trónja körül látta őket, és hallgatta az Örökkévalóhoz intézett dicsőítőenéküket (Iz 6,3).

Szüntelen ima és zsoltórozás

A szerzetesek ezért az első és legfontosabb feladatuknak éppen ezt a *par excellence* angyali tevékenységet: a szüntelen imát és zsoltórozást, egyszóval az állandó Istenhez fordulást tartották — ezt nevezték *mnémé Theou*-nak, Isten emlékezetének. A Nagy Makárizosz abba — de mások is — egyenesen az angyali rendek legfelsőbb karát, a kerubokat állították a szerzetesek elé mintaképpül: mint mondják, az Izajás próféta által látott különös, szemekkel borított és lebegő mennyei lényekhez hasonlóan a szerzetesnek is „teljes egészében szemmé”, Istenre figyelő tekintetté kell válnia.

„Aki örömet leli Isten dicséretében, és tiszta szívvel gyönyörűséget talál a zsoltórozásban, az a földön angyali életet él” — állítja Alcuin.⁶

⁶ Ep. 4.

⁷ AP, 316 (Törpe János 1),
517 (Márk 2), 110
(Agathón 28). Ruphosz
abba egy helyütt valóságos
himnuszt rögtönöz az
engedelmességhez:
„Ó, engedelmesség,
minden hívők üdvössége!
Ó, engedelmesség,
minden erény szülőanyja!
Ó, engedelmesség,
az Ország felfedezője!
Ó, engedelmesség,
ki megnyitod az egeket,
s az embereket a földről
oda felvezeted!
Ó, engedelmesség,
minden szentek dajkája,
akitől szoptak, s aki által
tökéletessé lettek!
Ó, engedelmesség,
az angyalok lakótársa!”
(Uo. 802, Ruphosz 2).

A pontuszi tudós, a filozófusi tehetséggel megáldott-megvert Evagriosz viszont egy sokkal szubtilisabb dologban, a szenvedélyektől való mentesség állapotában (*apatheia* — a mi „apátia” szavunk negatív felhangjai nélkül) látja az angyalokhoz való hasonlatosság kulcsát: minthogy ők nincsenek kiszolgáltatva semmiféle belső vagy külső impulzusnak Isten akaratán kívül — amelyhez viszont teljesen szabadon fordulnak —, és így nem is akadályozza őket semmi Isten megismerésében. Már csak ezért is kiváló hírnökök: pontosan értik és továbbadják, amit Isten rájuk bízott. Nem taktikáznak. Nincs semmi, amit maguknak tartanának meg, s amit rejtegetniük kellene, ezért nincs is szükségük álarcra, maszokra, hogy maguk elrejtőzzenek: egy angyal kívül-belül egyaránt angyal, egyetlen folytonos mozdulat, mely nem törik meg és nincs benne tétovázás, mint ahogy Gábiel arkangyal lép a Szűzhez az Örömhírvétel ikonjain. A szerzetesek is ezt a nyíltságot gyakorolják a földön, például a lelki atyjuk iránt tanúsított engedelmességben. Ez gyakran nem könnyű: olvasunk egy tanítványról, akinek egy nyilvánvalóan kiszáradt fát kellett öntöznie; a másikuk nem habozott bolondot csinálni magából, mikor a vadmalacra rámondta, hogy antilop, míg egy harmadik ráhagyta a sásra, amit a folyóban mostak, hogy len.⁷ Mindenesetre az ehhez hasonló helyzetekben sajátítják el az Isten felé való fedetlenséget is: volt olyan egyiptomi monostor, ahol a testvérek nyakukba akasztott táblácskákra rótták gondolataikat, hogy azok senki előtt ne maradjanak titokban — az efféle gyakorlatokhoz kétségkívül szükségeltetett némi lelki erő.

Virrasztás, böjtt és önmegtartóztatás

A virrasztással, böjttel és önmegtartóztatással is szoktatták magukat az angyalok testnélküli és szabad létmódjához: voltak szerzetesek, akik egész éjjel vagy akár egy kerek napon keresztül mozdulatlanul állva imádkoztak, így utánozva a szellemi lények rezzenetlen állapotát mintegy a testükkel is (megint csak Evagriosz állítja a sokat vitatott Órigenész nyomán, hogy a teremtés és a lelkek világa

eredendően mozdulatlan, s ezt a békés egységet csak a bűn törte meg, a kozmoszt izgágasággal és különbözőséggel sújtva). Ami a nemiséggel kapcsolatos kérdéseket illeti, arra ott volt válasznak az Úr szava: „a feltámadás után nem nőszülnek, férjhez sem mennek, hanem olyanok lesznek, mint Isten angyalai a mennyben” (Mk 12,25) — hiszen ahol nincs halál, ott nincs szükség utódok nemzésére sem. Az asszonyoktól ezért már ideleint óva intették a szerzeteseket, és viszont, az apácákat a férfiak társaságától: nem mintha egyik vagy másik — vagy akár a nemiség mint olyan — eredendően rossz lenne, hanem mert ezzel is úgy van, mint a figyelemmel: az angyalok is figyelnek, de Istenre, míg az ember csupa figyelem és kíváncsiság ugyan, csak éppen ezerfelé, és nem arra, amerre kellene. Így a testi vágy is inkább szétszedi az embert, mintsem egy irányba terelné; ahelyett, hogy egyensúlyt teremtené benne, uralkodik rajta. Az emberi gyöngeség miatt tehát jobbnak látták nem játszani a tűzzel: ám akik valóban elérték a sokat emlegetett *apatheia*-t, azokra — mint arról időnként olvashatunk is —, sem a rafinált kurtizánok, sem az őzike-szemű leányanyák nem jelentettek veszélyt.

**Szabadnak lenni
minden emberi
véleménytől és ítélettől**

⁸AP, 476 (Makáriosz 23).

Szabadnak kellett lenniük továbbá minden emberi véleménytől és ítélettől is, vagyis mindattól, ami létrehozza és fenntartja a földi társadalom szövetét. Egy idős szerzetes azt tanácsolja tanítványának, hogy menjen a temetőbe, és előbb gyalog, majd dicsérje a halottakat; ahogy azok egyforma közönnyel fogadnak szitkot és hízelkedést, úgy kell a szerzetesnek is vád és elismerés nélkül élnie.⁸ A szentéletű Biare abba válasza így hangzott, amikor valaki az iránt érdeklődött nála, hogyan érhetné el az üdvöt: „Menj, tedd gyomrodat kicsinnyé, kezed munkáját is kicsinnyé, s ne nyugtalankodj kunyhódban: így üdvözülsz!”⁹

⁹AP, 173.

A megfélemlési kényszer és a siker utáni vágy ugyanis alighanem szintén nem jellemzi az angyalokat, mint ahogy nem is formálnak jogot az ítéletre — mindezek csak megkötik a lelket, és elfeledtetik vele azt, amit már Pál is tanított, hogy tudniillik a keresztények nem evilág, hanem a mennyei közösség polgárai, s ezért annak értékrendjét is kellene követniük. A szerzetesek számára az angyali élet művészetét is jelenti, hogy képesek arra, amire mi általában nem: perspektívát váltani, a parancsoló én helyébe az angyali természetet állítani, és földi helyett égi szemmel nézni a dolgokat.

**Bésszarión abba
példája**

„Bésszarión abba tanítványai mesélték, hogy élete úgy folyt, mint égi madaré, halé vagy szárazföldi állaté, mert életének minden idejét zavartalan csöndességben és gondtalanul töltötte. Nem volt gondja házra, úgy tűnt, különféle vidékek iránti vágy sem kerítette hatalmába lelkét, s arra sem törekedett, hogy jóllakásig egyék, épületeket birtokoljon, vagy könyvek vonják el figyelmét. Teljes egészében szabadnak tűnt a test mindenfajta szenvedélyétől: a jövőendő dolgok reménye táplálta, s a hit erősségével felvértezve szilárdan tűrt, mint egy fogoly, akit ide-oda hurcolnak, miközben kiállta a fagyot és a meztelenséget, s mivel állandóan a szabad ég alatt tar-

¹⁰AP, 167 (Bésszarión 12).

tózkodott, napsütés égette. Bolyongása közben a kopár sziklák sebeztek, és sokszor lelte kedvét abban, hogy a lakatlan homoksíkság tengerként hordja felszínén.”¹⁰

*

**A szerzetesek
küzdelve, a vétkek
miatti bánkódás**

Az angyali élet jellemzői tehát az éberség, Isten dicsérete, a gondtól, vágytól és véleményektől való függetlenségből adódó béke, s az égi törvény maradéktalan beteljesítésében rejlő gyermeki engedelmeség. A szerzetesek azonban emberek voltak, ha egyben-másban megütötték is az angyali életmód mértékét. Ezért a róluk való kép nem volna teljes, ha elhagynánk belőle a küzdelmet és a szomorúságot — mert a sivatag e kettővel is bőven szolgálhatott. A vétkek feletti bánkódás, az Isten irgalmáért való szüntelen esedezés, a könnyek, és a kudarcok belátásának képessége ugyanúgy hozzátartozott az anakhóréták mindennapjaihoz, mint a földöntúli szabadság megízlelése. A sivatagban folytatott magányos élet előnye, hogy az ember nemigen hibáztathat más, mint önmagát; vétkeiért, gyöngeségeért nincs kire háritania a felelősséget, hacsak a szélre, a homokra, vagy esetleg Ádámra és Évára nem. Nincs senki, aki előtt mentegethetné önmagát — ezért jobban is teszi, ha lemond az ítélkezésről mások és önmaga felett. Ebből fakadhat aztán az angyali élet békéje.

**Anakhóréta-telepek
kialakulása**

Mindez akkor sem lenne éppenséggel egyszerű, ha a sivatagi atyák mindig a legteljesebb magányban időztek volna. Azonban — ha voltak is minden korban olyanok, akiket csak távolról, nagyritkán pillanthatott meg halandó tekintet —, a többség esetében korántsem ez volt a helyzet. Éveket vagy akár évtizedeket töltve a sivatag belsejében, előbb-utóbb visszatértek a közösségi élet valamely formájához, hogy a tapasztalatlan törekvőket — akikben a 4–5. században korántsem volt hiány — tanácsaikkal segítsék. A szentség híre akkoriban ugyanúgy vonzotta az igazságra vagy szenzációra éhes publikumot, mint manapság: városi előkelőségek, püspökök, zarándokok, tollnokok keltek útra, hogy a nevesebb sivatagi remetektől „hasznos szót” — azaz tanácsot és útmutatást kérjenek. Mellettük ott volt az elszánt és kevésbé elszánt tanítványok serege, akik a pusztában keresték lelkük békességét, és időnként nem is hiába. Nitria, Kellia, Szkétisz, a Szahara peremvidékének völgyei mind sűrűbben lakott anakhóréta-telepek lettek, ahol az aszkéták több tucat testvérrel együtt edzették lelküket. Már Antalról feljegyezték, hogy mind beljebb és beljebb kényszerült húzódní a sivatagba a kíváncsiak zaklatása elől; Makáriosz is úgy ítéli, hogy túlságosan benépesült már a sivatag, és új helyre költözik; Athanáz püspök viszont örömmel jegyzi meg, hogy a „sivatag várossá lett”. Örömeiben maguk a pusztai magányt kereső anakhóréták osztozhattak a legkevésbé.

„Amíg kevesen tartózkodtak a pusztaságban, addig nagyobb volt a szabadságom, és örömet találtam a tágas sivatagban. Amíg meghattebb volt a magány és a csend, gyakrabban is volt ilyen mennyei elragadtatásom. Akkor még nem sok testvér látogatott el hozzám,

¹¹Cassianus,
Collectiones, XIX, 5.
Simon Árkád OSB
fordítása.

Szolgálat a világban

és a róluk való gondoskodás kényszerűsége sem terhelte szórakozottsággal lelkemet a sok gond miatt. Mindaddig valóban kielégítetlen vágyódással és lelkem minden buzgóságával csüngtem a pusztaság nyugalmas csendjén és azon az életmódon, amelyet csak az angyalok boldogságával lehet összemérni.”¹¹

Az angyalok boldogsága azonban a szolgálatban is rejlik, ezért nemigen hallani unatkozó angyalokról. A szerzetesek közül az arra alkalmasak, ha olykor vonakodva is, de végül elfogadták az egyházban rájuk hárult szerepet. Bizonyára észrevették, hogy a világban valami megváltozott, a helyek fölcserélődtek: úgy tűnt, a termékeny földek és lélettől pezsgő városok belülről valahogy kiszáradtak, míg a pusztában vizek fakadtak föl; mintha éppenséggel a világ többi része változott volna sivataggá, s most a tömegek náluk, a pusztában keresnének szomjukra enyhülést.

¹²*Collectio Monastica*, 14,
66. Idézi: William
Hamless: *Desert
Christians*. Oxford
University Press,
2004, 473.

Egy napon elmentem Poimén abbához, és azt mondtam neki: „Mindenfelé kerestem a helyet, ahol élhetnék, de semerre sem lettem nyugalomra. Mit mondasz, hol telepedjek le?” Az öreg atya így felelt: „Ma már nemigen lelhetsz sivatagot. Menj, keress magadnak egy nem túl népes sokaságot, és élj köztük olyasvalakiként, mint aki nem is létezik. Mondd magadnak: »Nincs semmi gondom.« Akkor megízlelheted a királyi békét.”¹²

Szent Pakhómiosz (kopt ikon)